

۲۱۸۴۷۱۴

**ایران، عراق و عربستان سعودی:
متحدان استراتژیک یا رقیبان منطقه‌ای**

نالیف:
دکتر سید عطا تقوی اصل

www.ketab.ir

سرشناسه	: تقوی اصل، سیدعطا، ۱۳۴۷ -
عنوان و نام پدیدآور	: ایران، عراق و عربستان سعودی: متحدان استراتژیک یا رقیبان منطقه‌ای/ سیدعطا تقوی اصل.
مشخصات نشر	: تهران: کانی مهر، ۱۴۰۰.
مشخصات ظاهری	: ۳۵۹ ص.
شابک	: 978-600-8071-16-7
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: چاپ قبلی: زیتون سبز، ۱۳۹۵ (۲۹۳ ص.).
یادداشت	: کتابنامه: ص. [۳۴۷] - ۳۵۸.
موضوع	: سیاست جغرافیایی - ایران
موضوع	: Geopolitics -- Iran
موضوع	: سیاست جغرافیایی - عراق
موضوع	: Geopolitics -- Iraq
موضوع	: سیاست جغرافیایی - عربستان سعودی
موضوع	: Geopolitics -- Saudi Arabia
موضوع	: امنیت ملی - ایران
موضوع	: National security-- Iran
موضوع	: سیاست جغرافیایی - خلیج فارس، منطقه
موضوع	: Geopolitics -- Persian Gulf Region
رده بندی کنگره	: ۳۱۹JC
رده بندی دیویی	: ۱۲/۳۲۰
شماره کتابشناسی ملی	: ۷۵۴۰۴۹۴
وضعیت رکورد	: فیبا

ایران، عراق و عربستان سعودی: متحدان استراتژیک یا رقیبان منطقه‌ای

انتشارات کانی مهر

تألیف : دکتر سید عطا تقوی اصل

ناشر : کانی مهر

نوبت چاپ : اول

سال چاپ : پاییز ۱۴۰۰

چاپ: مهرگان

تیراژ: ۵۰۰ نسخه

ارتباط خوانندگان با مولف: ttaghaviasl@gmail.com

قیمت: ۸۵۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۰۷۱-۱۶-۷

آدرس: خ انقلاب، خ ۱۲ فروردین، ساختمان ناشران، طبقه همکف، پلاک ۱۶/۲۲

تلفن: ۶۶۹۵۲۲۹۰ - ۶۶۴۹۰۳۱۵

فهرست مطالب

مقدمه چاپ اول	۱۱
فصل اول: خلیج فارس در روند تاریخ با تاکید بر رقابت های ژئوپلیتیکی قدرت های فرامنطقه ای از سال ۱۶۰۰م. تاکنون	
۱-۱- مشخصات طبیعی خلیج فارس	۲۱
۲-۱- نام خلیج فارس	۲۲
۳-۱- اهمیت و جایگاه منطقه ژئوپلیتیک خلیج فارس در روند تاریخ	۲۵
۱-۳-۱- انقراض عباسیان و برآمدن عثمانی	۲۵
۲-۳-۱- سابقه حضور قدرت های اروپایی در حوزه خلیج فارس	۲۹
۱-۲-۳-۱- علایق بریتانیا در منطقه خلیج فارس از سال ۱۶۰۰ م تا سال ۱۹۷۱م	۳۰
۴-۱- جنگ جهانی اول و بالکانیزه شدن خاورمیانه	۳۴
۵-۱- علایق روسیه و شوروی سابق در منطقه خلیج فارس	۳۵
۶-۱- ورود آمریکا به صحنه ی روابط بین الملل	۳۸
۱-۶-۱- ورود آمریکا به حوزه خلیج فارس، تقارن آن با آغاز جنگ سرد و سناریوهای آن	۴۱
۲-۶-۱- حملات یازده سپتامبر، غافلگیری ایالات متحده و اتخاذ استراتژی جنگ پیشگیرانه	۴۴
۳-۶-۱- منافع ایالات متحده در منطقه خلیج فارس	۵۰
فصل دوم: تحلیلی بر ژئوپلیتیک ایران	
۱-۲- عوامل ثابت ژئوپلیتیکی	۵۷
۱-۱-۲- موقعیت جغرافیایی و وسعت	۵۷

- ۶۰-۲-۱-۲- تنگه هرمز و نقش استراتژیک آن ۶۰
- ۶۱-۳-۱-۲- تعدد همسایگان: فرصت یا تهدید؟ ۶۱
- ۶۲-۲-۲- عوامل متغیر ژئوپلیتیکی ۶۲
- ۶۲-۱-۲-۲- سیاست و حکومت در ایران ۶۲
- ۶۲-۱-۱-۲-۲- از آغاز تا صفویه ۶۲
- ۶۵-۲-۱-۲-۲- از صفویه تا انقلاب اسلامی ۶۵
- ۷۰-۲-۲-۲- جمعیت و ویژگی‌های آن در ایران ۷۰
- ۷۲-۱-۲-۲-۲- تحلیل ژئوپلیتیکی اقوام، زبان‌ها و مذاهب در ایران ۷۲
- ۷۳-۱-۱-۲-۲-۲- آذری‌ها ۷۳
- ۷۸-۲-۱-۲-۲-۲- کردها ۷۸
- ۸۱-۳-۱-۲-۲-۲- خوزستان ایران و عرب‌های آن ۸۱
- ۸۷-۳-۲- ایران در دوران جنگ سرد ۸۷
- ۹۰-۴-۲- ظرفیت‌های ژئوپلیتیکی ایران ۹۰
- ۹۳-۱-۴-۲- ذخایر نفت: طلای سیاه یا بلای سیاه؟ ۹۳
- ۹۶-۲-۴-۲- منابع گاز طبیعی ۹۶
- ۹۹-۳-۴-۲- معادن ۹۹
- ۹۹-۴-۴-۲- غلات استراتژیک ۹۹
- ۱۰۱-۵-۴-۲- محصولات استراتژیک باغی ۱۰۱
- ۱۰۵-۶-۴-۲- ظرفیت‌های تاریخی، میراث فرهنگی و کشش‌های طبیعی ایران ۱۰۵
- ۱۰۷-۵-۲- چالش‌های موجود و پیش روی کشور ایران ۱۰۷
- ۱۰۹-۱-۵-۲- زلزله و عوامل موثر در ایجاد آن ۱۰۹
- ۱۱۲-۲-۵-۲- خشکسالی، تامین آب و کاهش سطح آب‌های زیر زمینی ۱۱۲
- ۱۱۵-۳-۵-۲- مواد مخدر و پیامدهای آن ۱۱۵
- ۱۱۸-۴-۵-۲- ایدز ۱۱۸
- ۱۱۹-۵-۵-۲- تصادفات و سوانح رانندگی ۱۱۹
- ۱۲۰-۶-۵-۲- مصرف بالای سرانه انرژی ۱۲۰
- ۱۲۳-۷-۵-۲- وابستگی اقتصاد ایران به نفت و چشم‌انداز آینده آن ۱۲۳
- ۱۳۱-۶-۲- ویژگی‌های نظام بین‌الملل (دگرگونی مراکز قدرت جهانی) ۱۳۱
- ۷-۲-۷-۲- تحلیلی بر روابط سیاسی - اقتصادی ایران و عراق از سال ۱۹۳۲م
- ۱۳۲- تاکنون ۱۳۲

۸-۲- تحلیلی بر روابط سیاسی - اقتصادی ایران و عربستان سعودی

از سال ۱۹۳۲م تاکنون..... ۱۳۵

فصل سوم: تحلیلی بر ژئوپلیتیک عربستان سعودی

۱-۳- عوامل ثابت ژئوپلیتیکی ۱۴۱

۱-۱-۳- موقعیت و ویژگی‌های طبیعی عربستان سعودی..... ۱۴۱

۲-۳- عوامل متغیر ژئوپلیتیکی..... ۱۴۲

۱-۲-۳- سیاست و حکومت در عربستان سعودی ۱۴۳

۲-۲-۳- شکل‌گیری اولیه حکومت ۱۴۶

۱-۲-۲-۳- نقش علمای دینی در ساختار سیاسی حکومت سعودی - وهابی..... ۱۴۹

۲-۲-۲-۳- ارکان قدرت در ساختار سیاسی حکومت سعودی - وهابی ۱۵۱

۳-۲-۳- جمعیت و ویژگی‌های آن ۱۵۵

۴-۲-۳- عربستان سعودی در دوران جنگ سرد..... ۱۵۷

۳-۳- چالش‌های موجود و پیش روی عربستان سعودی..... ۱۵۹

۱-۳-۳- تفاوت‌های منطقه‌ای و نقش آن در ایجاد هویت‌های مستقل

اجتماعی، فرهنگی و مذهبی در عربستان سعودی..... ۱۵۹

۲-۳-۳- بحران جانشینی ۱۶۲

۳-۳-۳- کمبود آب و پیامدهای حاصل از آن ۱۶۳

۴-۳-۳- فقدان ابتدایی‌ترین سازوکارهای دموکراسی..... ۱۶۵

۵-۳-۳- نیروی کار خارجی و پیامدهای ناشی از آن ۱۶۷

۶-۳-۳- گروه‌ها و تشکل‌های مخالف ساختار سیاسی در درون کشور

عربستان سعودی ۱۶۹

۱-۶-۳-۳- رشد و گسترش تحصیلکرده‌های جدید..... ۱۶۹

۲-۶-۳-۳- شیعیان ۱۶۹

۳-۶-۳-۳- بنیادگرایان ۱۷۰

۴-۳- ظرفیت‌های ژئوپلیتیکی عربستان سعودی..... ۱۷۲

۱-۴-۳- نفت ۱۷۳

۳-۴-۲- خاستگاه آغازین دین اسلام و محل استقرار مقدس‌ترین

اماکن اسلامی..... ۱۷۵

۳-۴-۳- شورای همکاری خلیج فارس..... ۱۷۶

فصل چهارم: تحلیلی بر ژئوپلیتیک عراق

۴-۱- عوامل ثابت ژئوپلیتیکی..... ۱۸۳

۴-۱-۱- ویژگی‌های جغرافیای و موقعیت..... ۱۸۳

۴-۲- عوامل متغیر ژئوپلیتیکی..... ۱۸۵

۴-۲-۱- سیاست و حکومت در عراق..... ۱۸۵

۴-۲-۱-۱- از آغاز تا دوران حزب بعث..... ۱۸۵

۴-۲-۱-۲- دوران حزب بعث و پیامدهای آن..... ۱۸۵

۴-۲-۱-۳- عراق در دوران جنگ سرد..... ۱۹۶

۴-۲-۱-۴- سرنوشتی حزب بعث و شکل‌گیری عراق جدید..... ۲۰۰

۴-۲-۲- جمعیت و ویژگی‌های آن..... ۲۰۳

۴-۳- عراق، چالش‌ها و فرصت‌ها..... ۲۰۴

۴-۳-۱- کردستان عراق و نهضت‌های کردی آن..... ۲۰۷

۴-۳-۲- فدرالیسم در عراق و پیامدهای آن..... ۲۱۳

۴-۳-۳- تردید در ادامه‌ی حیات رودخانه‌های دجله و فرات (ژئوپلیتیک آب)..... ۲۱۵

فصل پنجم: علت وجودی، اندیشه‌ی سیاسی و تطبیق

مصادیق آن در کشورهای ایران، عراق و عربستان سعودی

۵-۱- علت وجودی و اندیشه سیاسی..... ۲۲۳

۵-۱-۱- علت وجودی ایران..... ۲۲۶

۵-۱-۲- علت وجودی عراق..... ۲۳۰

۵-۱-۳- علت وجودی عربستان سعودی..... ۲۳۲

فصل ششم: تجزیه و تحلیل و بیان نتایج حاصل از پژوهش

گفتار اول: به نظر می‌رسد ایران، عراق و عربستان سعودی با توجه به

ملاحظات استراتژی جهانی و تعارضات قومی- مذهبی، رقیبان منطقه‌ای

هستند..... ۲۳۵

۶-۱-۱- زمینه‌های تاریخی اختلافات ایران و عراق و نقش آن در رقابت

منطقه‌ای بین دو کشور..... ۲۳۸

مقدمه چاپ اول

خلیج فارس، منطقه‌ای است که بیش از سه هزار سال بر روی صحنه ژئوپلیتیک جهان قرار دارد. قبل از ظهور اسلام، محل رقابت تمدن‌های بابل، ایران و یونان بود؛ تأثیرات منبعث از ظرفیت‌های فرهنگی این تمدن‌ها، مهمترین عامل ایجاد رقابت ژئوپلیتیکی به حساب می‌آمد. از مصادیق آن می‌توان به حمله اسکندر مقدونی به ایران اشاره کرد.

با ظهور دین اسلام در شبه جزیره عربستان، رقابت‌های ژئوپلیتیکی در این حوزه وارد مرحله‌ی تازه‌ای شد، به طوری که در مدت کوتاهی، بخش گسترده‌ای از قلمروهای جغرافیای جهان، به‌ویژه منطقه خلیج فارس را تحت تأثیر قرار داد.

مرحله سوم رقابت‌های ژئوپلیتیکی، مربوط به تداخل منافع امپراتوری عثمانی و کمپانی هند بریتانیا بود و بیش از چهار قرن این حوزه جغرافیایی را به شدت تحت تأثیر قرار داد. مرحله آخر مربوط به کشف نفت و فروپاشی امپراتوری عثمانی است که تأثیرات گسترده، عمیق و مناقشه‌آمیزی را بر جای گذاشت. بعد از آن، ثبات شکننده و صلح اجباری تحمیل شده‌ی دوران جنگ سرد، هم نتوانست کشورهای منطقه‌ی ملتهب خلیج فارس را از سناریوی‌های طراحی شده به‌وسیله قدرت‌های فرامنطقه‌ای مصون نگهدارد. البته نگارنده به نظریه وابستگی باور ندارد ولی نقش نیروی‌های خارجی در تحولات چند قرن اخیر، به‌ویژه در دوران مدرن و بعد از آن، پررنگ تر از نیروهای داخلی به حساب می‌آید. بعد از پایان جنگ سرد، قلمروهای ژئواستراتژیک تجزیه شدند و قلمروهای ژئواکونومیک با سازماندهی اقتصادی فضا شکل گرفتند؛ بنابراین، مکان به عنوان یک کالای استراتژیک، اهمیت خود را از دست داد و از اهداف راهبردی قدرت‌های جهانی حذف شد و مکان‌های جغرافیایی در سرتاسر کره‌ی زمین دارای ارزش استراتژیک یکسانی شدند.

حوزه‌ی خلیج فارس تنها قلمروی جغرافیایی در جهان است که ارزش راهبردی مکان در آن نه تنها کاهش پیدا نکرده، بلکه اهمیت آن نسبت به دوران جنگ سرد افزایش پیدا کرده است. حوزه‌ای که بخش گسترده آن را (شبه جزیره عربستان و عراق) دولت‌های

بریتانیا، فرانسه و روسیه، بعد از جنگ جهانی اول، براساس قرارداد محرمانه‌ی سایکس-پیکو، از امپراتوری عثمانی جدا کردند و طرح‌های استعمارگرانه و تفرقه‌انگیزی را بر سرتاسر این قلمروی جغرافیایی تحمیل کردند. حاصل آن نقشه سیاسی ساخته دست استعمار، بازتاب علایق قدرت‌های خارجی است که به ترسیم آن همت گماشته‌اند نه محصول آرمان استقلال‌خواهی مردمی که این سرزمین را به ارث بردند. به این شکل صحنه را برای کشمکش‌های آینده آراسته کرده تا زمینه‌سازی لازم جهت تنش‌ها و جنگ‌های منطقه‌ای برای اجرای سناریوهای بعدی را فراهم سازند.

بریتانیا ضمن حفظ و تداوم نفوذ سیاسی خود در این منطقه، در سال ۱۹۷۱ از ترتیبات نظامی حوزه‌ی خلیج فارس خارج شد و میراث استعماری آن در اختیار ایالات متحده قرار گرفت. آمریکایی‌ها نیز برای تحقق اهداف خود، با آزمون استراتژی‌های از قبیل امنیت دوستونی نیکسون تا مہار دوگانه و بعد از آن حملات پیشگیرانه؛ نه تنها به تحقق امنیت، رفاه و توسعه در منطقه کمک نکرده‌اند، بلکه باعث ایجاد و تشدید یک فاکتور جدید ناامنی به نام تروریسم جهانی با منشاء بنیادگرایی مذهبی شدند. بنیادگرایی افراطی که در ابتدا در خدمت احوای استراتژی کانتینمنت* (محاصره‌سازی) ایالات متحده در دوران جنگ سرد، جهت جلوگیری از گسترش ایدئولوژی کمونیسم به منطقه خاورمیانه قرارداد شد؛ بعد از فروپاشی شوروی، گروه القاعده که آموزش و سازماندهی آن‌ها با مدیریت آمریکایی‌ها انجام شده بود، بدون دستور کارها شده بودند که خود دست به کار شدند و بعد از چندین عملیات تروریستی علیه منافع آمریکا، در یازده سپتامبر ۲۰۰۱م. آمریکا را در درون خاکش مورد حمله قرار دادند و تروریست را تبدیل به یک تهدید جهانی کردند. حملات یازده سپتامبر منجر به اتخاذ استراتژی نظامی افراط‌گرایانه به نام جنگ پیشگیرانه، با سازماندهی و تشویق نو محافظه‌کاران در منطقه خلیج فارس شد. حاصل آن دو جنگ ویران‌کننده‌ی منطقه‌ای بدون دستاورد راهبردی برای اهداف ایالات متحده و تحمیل بیش از شش تریلیون دلار هزینه به اقتصاد این کشور، شکننده شدن امنیت و خسارات جانی و مالی جبران‌ناپذیری بر کشورهای منطقه شد. جنگ پیشگیرانه بعد از حملات یازده سپتامبر توسط بوش پسر با مجوز و اختیار تام از کنگره، نشان داد که دموکراسی و تفکیک قوا در آمریکا فقط زمانی اعتبار دارد که سردمداران وقت تشخیص دهند. جنگ با دشمنانی نامشخص و کلی‌گویی شعارگونه،